

Prof. Dr. Muhammed HAMİDULLAH

Çeviren: Selahattin Polatoğlu*

Endülüs'ün (İspanya) Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında -Hicrî 27 Yılında- Fethi**

Öz: Tarih kaynaklarında yaygın biçimde geçtiği üzere İspanya Müslümanlar tarafından 92 (711) yılında fethedilmiştir. Ancak çevirisini sunduğumuz makalede Hamidullah, bu hadisenin daha erken bir dönemde, Hz. Osman zamanında, gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Yazar, Taberî'nin Târîh'inde 27 (647-48) yılı olayları içerisinde zikredilen ve daha geç dönemlere ait kaynaklarda da tekrarlanan bir rivayetten yola çıkarak bu iddiasını temellendiremeye çalışmaktadır. Makalede ilk İslam fetihlerinin genel seyrini ve İslam-Bizans ilişkilerini ihtiva eden bir giriş bölümü yer almaktadır. Daha sonra İspanya ve Frankların yurdunun hicri 27 yılında fethedildiğini bildiren rivayetler, tarih kaynaklarından iktibas edilmektedir. Çeviriye ek olarak, ilgili rivayetin sıhatini sorgulayarak konuyu değerlendiren Mehmet Özdemir'in görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar kavramlar: İspanya'nın Fethi, Endülüs, İslam-Bizans İlişkileri, Hz. Osman Dönemi

The Conquest of Andalusia (Spain) in Caliph 'Uthmân's Reign the Hijri 27th

Abstract: As widespread in the sources of history, Spain was conquered by Muslims in 92 (711). However, in the article which we have translated, Hamidullah argues that this event took place at an earlier period, in the time of Caliph 'Uthmân. The writer is trying to base his argument on the basis of a narrative of Tabarî's *The History*, which was mentioned in the events of the 27th year (647-48) and also repeated in the later sources. The article contains an introduction to the general course of the first Islamic conquests and Islam-Byzantine relations. Later, accounts telling that Spain and the country of Franks were conquered in the 27th year of Hijra are quoted from sources of history. In addition to the translation, the views of Mehmet Özdemir, who evaluated the issue by questioning the reliability of the narration, are included.

Keywords: Conquest of Spain, Andalusia, Islam-Byzantine Relations, Caliph 'Uthmân's Reign

* Araş. Gör., Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
(selahattin.polatoglu@gmail.com).

** Arapça kaleme alınmış olan makalenin künyesi: "Fethu'l-Endelus (İspanya) fi Hilâfeti Seyyidînâ Usmân Sene 27 li'l-Hicre", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VII/1-2 (İstanbul 1978), s. 221-226. Makalenin başındaki Türkçe ve İngilizce özet çevirmen tarafından hazırlanarak eklenmiştir. Çevirmenin mindinde yaptığı eklemeler köşeli parantez içerisine alınmıştır.

Özet

Bugüne kadar Endülüs'ün Müslümanlar tarafından ilk defa Halife [Velîd b.] Abdülmelik b. Mervân zamanında h. 92 [m. 711] yılında Mûsâ b. Nusayr ve Târık b. Ziyâd tarafından fethedildiği bilinmekteydi. Bu makalede yazar Dr. Hamidullah, Endülüs'e Müslümanların bu tarihten çok önce, Halife Osman zamanında h. 27 [m. 647-48] yılında girdikleri ve bu Müslümanların burada, Emevîler zamanında gerçekleşen nihâi fethede kadar Endülüs'te kaldıklarını anlatmaktadır.

Makalede, önce Hz. Peygamber, Halife Ebû Bekir ve Ömer zamanında Bizanslılar'la Müslümanlar arasındaki münasebetlerden bahsedilmekte sonra, Halife Osman devrine gelinmekte ve özetle şu bilgiler verilmektedir: Halife Osman'ın İran İmparatorluğu'nun kısa zamanda Müslümanlara boyun eğmesine karşılık, Bizans İmparatorluğu'nun uğradığı çeşitli askerî-siyasî bozgunlara rağmen direnmesi ve Müslümanlar için devamlı bir problem olması karşısında bir taraftan Suriye valisini Anadolu üzerinden, diğer taraftan Afrika valisini Endülüs üzerinden Bizans'ı sıkıştırmakla vazifelendirdi. Bununla Halife Osman, Bizans Devleti'nin başkenti Kostantiniyye'nin hem doğudan hem batıdan sıkıştırılarak düşürülmesini ve böylece Müslümanların bu dâimi Bizans galesinden kurtulmalarını arzu etmişti. İşte Endülüs'ün bu ilk fetih teşebbüsü üzerine Müslüman orduları, Emevîler'den çok önce h. 27 yılında Endülüs'e girmişlerdir. Klasik devirden gelen tarihi kaynaklar, sonraları her nedense unutilan bu Fetih konusu üzerinde açıkça durmuşlardır. Makalede Halife Osman'ın Endülüs'e sefere çıkan bu ordunun kumandanlarına yazmış olduğu mektuptan bahsedilmekte ve Taberî, İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Fidâ, İbn Kesîr, Zehebî, Zeynî Dahlân'ın bu konuda eserlerinde verdikleri bilgiler, Batı'da aynı konuda yapılan çalışmalarla mukayeseli bir biçimde yer verilmektedir.

İslâm Tetkikleri Enstitüsü Yayın Kurulu

Giriş

Halkın dilinde Müslümanların Endülüs'ü Emevî halifesi [Velîd b.]¹ Abdülmelik b. Mervân zamanında h. 92 [m. 711] yılında fethettiği ve bu işi üstlenenlerin Cebelitarık Boğazı'na (Gibraltar) ismini veren Târik ile Mûsâ b. Nusayr'ın oldukları dolaşmaktadır. Fakat gerçek o ki, İslâm orduları bundan çok önce, h. 27 [m. 647-48] yılında Endülüs'e girdiler ve Târik'in gelişine kadar da çıkmayarak orada kaldılar.²

Ayrıntılara yer vermeden ve gerekli belgeleri nakletmeden önce -imkânlar ölçüsünde- tarihî bilgilere dayanarak bu savaşların ve fetihlerin genel görünümünü ve nedenlerini zikretmemiz gerekiyor.

Avrupa ile İlişkilerin Başlaması

İslâm'ın Avrupa ile ilişkileri Hz. Peygamber döneminde başladı. Öyle ki, Hz. Peygamber Bizans İmparatoru Heraklius'a h. 7 [m. 628-29] yılında onu İslâm'a davet eden bir mektup gönderdi. Ancak Heraklius bu davete sadece iyilikle ve barış dilekleriyle karşılık vermiştir.³ Heraklius o sıralarda Asya'da olduğu için elçiyi Kudüs'te (Aelia [İliyâ]) karşılamıştı. Şayet Avrupa'da olsaydı, elçi de Avrupa'daki başkente gitmiş olacaktı. Hz. Peygamber aleyhi'sselâm imparatorun müslüman olacağından ümit kesince, imparatorun emri altında bulunan vali ve görevlilerin önde gelenlerine, özellikle de Arap olanlarına, mektuplar yazdı. Daha öncesinde Hıristiyan olan Maân âmili Ferve b. Amr müslüman olunca, Heraklius Maân'ı öldürdü ve çarımha gerdi. Dımaşk'taki Gassân emîri [Şurahbil b. Amr] uluslararası ve diplomatik hukuk kurallarını çiğneyerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elçisini [Hâris b. Umeyr] öldürünce, Hz. Peygamber (s.a.s.) ders vermek gayesiyle bir ordu gönderdi. İmparator bu olaya kötülükten başka herhangi bir müdahalede bulunmadı. Öyle ki, Gassân emîrini cezalandırmak yerine İranlılarla [Sâsânîler'le] savaşmak için topladığı 100.000 askeri söz konusu emîri ve sınırları korumaları için gönderdi. Müs-

- 1 Hamidullah'ın vermiş olduğu tarih Abdülmelik (salt. 65-86/685-705) değil, oğlu Velîd dönemine (86-96/705-715) tekabül etmektedir. Tarih kaynaklarının kaydettiğine göre Endülüs Velîd b. Abdülmelik zamanında fethedilmiştir. Bir zühûl eseri olduğu kanaatiyle düzeltilmiştir. Endülüs'ün fethi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2002. ç.n.
- 2 Endülüs'ün Hz. Osman döneminde fethedildiğini söylemek, Endülüs tarihçisi Mehmet Özdemir tarafından şu gerekçelerle kabule şayan görülmemiştir: Birinci rivayetin doğru olmaması gerekir, çünkü 27 yılında müslümanlar henüz bugünkü Tunus'u geçmemişlerdi ve ayrıca o tarihte bu iş için gerekli deniz gücüne de sahip değillerdi. Öte yandan eğer Endülüs gerçekten o yıl fethedilmiş olsaydı tarihçilerin daha sonra gerçekleştirilen Kıbrıs'ın fethi için müslümanların ilk deniz ötesi fetih harekâtı dememeleri gerekirdi ("Endülüs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 211). ç.n.
- 3 Geniş bilgi için şu makaleme bk. "La lettre du Prophète à Heraclius et le sort de l'original", *Arabica*, 2 (1955), s. 97-110. Bu makalenin yayımlandığı tarihten itibaren Hz. Peygamber'in şu anda Amman'da (Ürdün) muhafaza edilen mektubunun aslının farkına vardılar.

lûmanları Mûte'de (Ürdün) hüsrana uğratmak maksadıyla karşıladılar. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) bizzat kendisi Tebük'e h. 9 [m. 630] yılında gitti. İmparatora bir kez daha onu İslâm'a ve antlaşmaya davet eden bir mektup yazdı ve şunu ekledi: "... Sakın ha, Müslüman olmaları veya cizye ödemeleri hususunda fellâhlar [çiftçilerle] ile İslâm'ın arasına girmel!"⁴ Ne var ki, imparator bunu kabul etmedi.

Tebük Gazvesi ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatı arasında geçen bir buçuk yıllık süre zarfında İslâm-Bizans ilişkilerinde değişen pek bir şey olmadı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yeni bir ordu toplaması ve ölüm döşeğinde iken bu ordunun derhal Gassânîlerin yurduna gönderilmesini emretmesi, gerilime neden oldu. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in halife olarak yaptığı ilk şey, bu orduyu ders vermek amacıyla Üsâme b. Zeyd'in komutasında göndermesidir. Şayet imparator sessiz kalsaydı, muhtemelen bu ordunun seferi yerel bir olay olarak kalacaktı. Görünen şu ki, imparator böyle yapmadı; aksine kızarak sınıra yeni askerler yığdı. O, adeta İslâm ülkesine saldırmaya hazır vaziyetteydi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.) yeni bir ordu gönderdi. Ordu, Filistin'deki Kaysâriye şehrini yıldırım hızıyla fethetti. Fakat bu savaşa karşılık verilmedi. Hz. Ebû Bekir, Heraklius'a elçiler gönderdi -ki onlar Avrupa'ya ayak basan ilk müslümanlar olmalı-⁵ Elçiler Kostantiniyye'de imparatorla iyi ilişkiler geliştirmek ve barışmak için görüşmelerde bulundular. Ancak bundan bir sonuç alınamadı. Bunun ardından İslâm orduları Filistin'de ilerledi ve Hz. Ebû Bekir'in vefat ettiği 13 (634) yılında Dimaşk'ı kuşattılar. Hollandalı şarkiyatçı de Goeje'in, *Mémoire sur la conquête de la Syrie* (1900) adlı kitabında belirttiği üzere Bizans'ın Hıristiyan tebaası Müslüman askerleri fatihler olarak değil, ancak kendilerini imparatorun zulmünden kurtaran kimseler olarak görmüştür. Aynı şekilde Henri Lamens'in *Dâiretü'l-Maârifü'l-İslâmiyye*'de yazdığı "Suriye" maddesinde,⁶ Müslümanların bütün Suriye'yi ele geçirmek için savaşmaya ihtiyaç duymadıklarına, aksine bir askerî gezinti (Promenade militaire) ile oraya hâkim olduklarına dikkat çeker.

4 Bk. Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, n. 55.

5 Ayrıntıları için şu makaleme bk. "Une ambassade du calife Abû Bakr auprès de l'empereur Héraclius, et le livre Byzantin de la prédiction des destinées", *Folia Orientalia*, II/1-2 (Krakow/Polonya 1961), s. 29-42. Bu makalede peygamberlerin resimleri ile ilgili zikrettiğim belgeler Dineverî ve Zehebî'ye dayanmaktadır. İbnü'l-Cevzî ise *el-Vefâ bi-Ahvâl'il-Mustafâ*'sında (s. 727-731) onu Mûsâ b. Ukbe'den nakletmiştir. Fazla olarak o, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elçisi Dihye [el-Kelbî]'yi örnek vermiş ve aynı şekilde bu resimleri ve ondaki İslam Peygamberi'nin suretini gördüğünü söyler (bk. İbnü'l-Cevzî, s. 726).

6 Bk. *Encyclopaedia of Islam (First Edition)*, "al-Şha'm" maddesi ç.n.

H. Osman'ın Halifeliği

Halife Ömer (r.a.) de barış için çaba gösterdi. Çoğu kimsenin dediği gibi: Benimle onlar arasında ateşten bir duvar olsaydı da (yani ne onlar bize ulaşsa ne biz onlara ulaşsak. Böylece herkes güven ve huzur içerisinde yaşasa...). Fakat imparator bu tutuma karşılık vermedi. Bu yüzden onun ve efendimiz Osman'ın halifeliği dönemlerinde savaş devam etti. Zira Müslümanlar Mısır, Suriye, Ermîniye ve başka bölgeleri Bizanslıların zulmünden kurtarabildiler.

Burada sözü daha fazla uzatmadan -Kastallânî'nin *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde zikrettiğine dayanarak (c. VII, s. 448)- şunu belirtmeliyim ki, Müslüman askerler Bizans topraklarında -Kastallânî'nin deyişiyle Erzen-i Rûm'da- iken bazı Kur'ân ayetlerinin okunuşu konusunda Müslümanlar arasında büyük bir ihtilaf meydana geldi. Buna binaen ordu komutanı, durumu Halife Osman'a bildirince, o da Kur'ân'ın tedvîn edilmesini ve yayılmasını [çoğaltılarak belli merkezlere gönderilmesini] emretti. Allah dilerse böylece bazen bir şerrin sonucu hayır olabilir.

Müslümanlar aynı anda dünya büyükleri olan Rumlar [Bizanslılar] ve Farslar [Sâsânîler] ile savaşmak zorunda kaldılar. Farsların işi kolay ve hızlı biçimde sonuçlandı. İran'ın Mecusîleri gün be gün İslâm'a girmeye başladılar. Fakat Bizanslılar, Asya ile Afrika'da ve burada bulunan adalarda uğradıkları ağır bozgunlarla birlikte barış yapmak yerine savaşa hazırlanmaya ve Müslümanlarla savaşmaya devam ediyorlardı. Müslümanlar yıldırım hızıyla Farsların başkenti Medâin'i ele geçirdikleri gibi, efendimiz Osman da aynı şekilde Kostantiniye'ye hâkim olmak istedi, ta ki savaş son bulup insanlar güven içerisinde olsunlar. Bu sebeple bir yandan, Kıbrıs'ı henüz yeni ele geçirmiş olan Suriye valisine [Muâviye b. Ebû Süfyân'a] Bizans'ın başkentine karadan ve denizden olmak üzere birer ordu göndermesini emretti. Diğer yandan İfrikiye (Tunus)⁷ valisine Endülüs'e girmesini ve buradan kara yoluyla Kostantiniye'ye doğru ilerlemesini emretti. Böylece Suriye ve Tunus'tan yola çıkan iki ordu Bizans'ın başkentinde buluşacaktı.

Bu çaba ancak cüzi ölçüde başarıya ulaştı. Müslümanlar -ileride değineceğimiz üzere- h. 27 [m. 647-48] yılında Endülüs'e ve İfrence'ye [Frankların yurduna] girdiler. Suriye ordusu ise ancak h. 32 [m. 652-53] yılında yola çıkabildi. Daha sonra efendimiz Muâviye'nin hilafeti esnasında, oğlu Yezîd'in komutasında ikinci kez [İstanbul seferine] çıkıldı [h. 49/m. 669]. Bu ikinci sefere Ebû Eyyûb el-Ensârî (Eyüp Sultan) da katılmıştı.

7 İfrikiye Kuzey Afrika'da Belka'dan (Libya) Mağrib'e (Fas) kadar uzanan topraklar için kullanılır. Bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*; Bekrî, *Mu'cemü Ma'sta'cem*.

Her ne kadar halkın geneli bilmese ve Müslümanlar bunu unutmuş olsalar da Endülüs 27 yılında fethedildi. Bu yüzden onları zikretmemizde ve belgeler ile gerekli dayanaklar aktarmamızda bir beis yoktur:

Endülüs'ün Hz. Osman (r.a.) Zamanında Fethi

1. **Taberî** [ö. 310/923], *Târîh*, 27 yılı olayları, Leiden 1893, c. V, s. 2814-2817 [thk. Ebü'l-Fazl İbrâhim, c. IV, s. 253-255]:⁸ [es-Serî bana yazılı olarak Şuayb'dan – o, Seyf'ten – o da Muhammed ve Talha'dan iletti. O ikisi şöyle dedi:] Osman halife olduğunda... İki Abdullah'ın (Her ikisi de Fihr kabilesinden olan Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays ile Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn) ordunun başına getirilmesini emretti ve ikisini erlerle birlikte yola çıkardı ve Endülüs'e gönderdi. İkisine ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e en kısa zamanda bir araya gelmelerini emretti... Osman, Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn ile Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'ı peşi sıra İfrîkiyye'den Endülüs'e gönderdi. Onlar deniz yoluyla oraya ulaştılar. Osman Endülüs halkından yetkili kişilere şöyle bir mektup yazdı: “Emmâ ba'd, biliniz ki Kostantiniyye ancak Endülüs yönünden fethedilecektir. Şayet siz orayı (Endülüs'ü) fethederseniz, diğer yeri (Kostantiniyye'yi) fethedenlerle mükâfatta ortak olacaksınız, vesselam.” [Ka'bü'l-Ahbâr ise şöyle dedi: Endülüs'ü denizi aşarak oraya varan halklar fethedecektir. Kıyamet gününde onlar nurlarıyla tanınacaklardır.]

Onlar, Berberîlerle birlikte sefere çıktılar. Karadan ve denizden oraya geldiler. Allah Müslümanlara oranın (İspanya'nın) ve İfrence'nin fethini bahşetti. Müslümanların hâkimiyeti İfrîkiyye'deki gibi gelişti. Osman, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i azledince, onun yerine (İfrîkiyye ve Endülüs'e) Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'ı tayin etti. Abdullah b. Nâfi' orada iken Abdullah b. Sa'd Mısır'a döndü. Endülüs'ün durumu, Hişâm zamanına kadar İfrîkiyye'deki gibi devam etti. Berberîler ise kendi topraklarını savundu. Endülüs'te kalanlar, kendi hallerinde yaşamaya devam ettiler.

2. **İbnü'l-Esîr** [ö. 630/1233], *el-Kâmil*, 27 yılı olayları, c. III, s. 72 [thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1997, c. II, s. 466]: İfrîkiyye fethedilince Osman bu kez Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn ve Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'a Endülüs'e doğru gitmelerini emretti. Onlar da deniz tarafından oraya vardılar. Osman onlarla birlikte olan yetkili kimselere şöyle yazdı: “Emmâ ba'd, biliniz ki Kostantiniyye ancak Endülüs yönünden fethedilecektir. Şayet siz orayı fethederseniz, orayı (Kostantiniyye'yi) fethedenlerle mükâfatta ortak olacaksınız, vesselam.” Berberîlerle birlikte sefere çıktılar. Karadan ve denizden oraya ulaştılar. Allah Müslümanlara fethi bahşetti. Müslümanların oradaki

8 Hamidullah konuyla alakalı farklı rivayetleri özetleyerek alıntılamıştır. Alıntılara bağlı olarak atıf yapılan sayfa numaraları düzeltilmiştir. Asıl kaynaktan tarafımızca gerekli görerek alıntıladığımız pasajları köşeli parantez içerisine adlık. ç.n.

hâkimiyeti İfrîkiyye'deki gibi genişledi. Osman, Abdullah b. Sa'd'ı İfrîkiyye'den azledince, onun yerine Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'ı getirdi. Abdullah b. Nâfi' orada iken Abdullah b. Sa'd Mısır'a döndü.

3. **Ebü'l-Fidâ** [ö. 732/1331], *et-Târîh*, c. I, s. 262 [thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997, c. I, s. 333]: Osman zamanında İfrîkiyye fethedildi. Bu işi üstlenen kişi ise adı geçen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh idi. Osman'a humusu (gelirin beşte birini) gönderdi. Mervân b. Hakem de onu 500.000 dinara satın aldı. Osman Mervân için ödeyeceği miktarı düşürdü. Bu onun yerilmesine sebep olan şeylerdendi. İfrîkiyye fethedilince Osman bu kez Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn'a Endülüs tarafına yönelmesini emretti. O da bu tarafta savaştı. Sonra Abdullah b. Nâfi' İfrîkiyye'ye döndü ve Osman tarafından orada ikamet ettirildi. Abdullah b. Sa'd ise Mısır'a döndü.

4. **Zehebî** [ö. 748/1348], *Târîhu'l-İslâm el-Kebîr*, 27 yılı olayları, Mısır 1367, c. II, s. 80 [thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1991-2000, c. III, s. 320]: Seyf b. Ömer hocalarından rivayet etti ki, Osman derhal Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn ile Abdullah b. Nâfi' (b. Abdülkays) el-Fihri'yi Endülüs'e gönderdi. Onlar oraya deniz yoluyla geldiler. Osman Endülüs'e gidenlere şöyle bir mektup yazdı: "Emmâ ba'd, biliniz ki Kostantiniyye ancak Endülüs yönünden fethedilecektir. Şayet siz orayı (Endülüs'ü) fethederseniz, diğer yeri (Kostantiniyye'yi) fethedenlerle mükâfatta ortak olacaksınız, vesselam."

Ka'b (el-Ahbâr)'dan gelen rivayette ise şöyle dedi: Endülüs'ü denizi aşarak oraya varan halklar fethedecektir. Kıyamet gününde onlar nurlarıyla tanınacaklardır. Dedi ki: Bunun üzerine oraya karadan ve denizden geldiler. Allah Müslümanlara oranın fet-hini bahşetti. Müslümanların hâkimiyeti İfrîkiyye'deki gibi gelişti. Endülüs'ün durumu (emîrleri)⁹, Hişâm zamanına kadar İfrîkiyye'deki gibi devam etti. Berberîler ise kendi topraklarını savundu.

5. **İbn Kesîr** [ö. 774/1373], *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. VIII, s. 152 [thk. Abdullah A. et-Türkî, Cize 1997-98 c. X, s. 226]: İfrîkiyye fethedilince Osman, her ikisi de Fihri kabilesinden olan Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays ile Abdullah b. Nâfi' b. el-Husayn'ı Endülüs'e doğru gönderdi. Onlar da deniz tarafından oraya geldiler. Osman oraya sefere çıkanlara hitaben şöyle yazdı: "Biliniz ki Kostantiniyye ancak deniz yoluyla fethedilebilir. Şayet sizler Endülüs'ü fethederseniz, Kostantiniyye'yi fethedenlerle son ana kadar mükâfatta ortak olacaksınız, vesselam." Dedi ki: Oraya doğru ilerlediler ve orayı fethettiler. Allah'a hamd ve minnet olsun.

9 Burada iki kez geçen durum anlamındaki emr (أمر) kelimesi Dârü'l-Kütüb nüshasında emîrler (أمراء) şeklinde geçmektedir. Eserin muhakkiklerinden Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî أمر kelimesinin doğru olduğunu belirtmektedir (III, s. 320, dn. 3). ç.n.

6. **Zeynî Dahlân** [ö. 1304/1886], *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye* adlı kitabında (c. I, s. 100) bu gelişmeyi klasik kaynaklara dayanarak zikretmiştir.

7. **Edward Gibbon** [d. 1737 - ö. 1794], *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı kitabında (Oxford University Press, c. V, s. 555) bu gelişmeyi Ebü'l-Fidâ'dan naklederek vermiş; ancak "fetih" ifadesi yerine, Müslümanların Endülüs'te kalmadıkları anlamına gelen "saldırı" kelimesini kullanmıştır.

Bu alıntılardan gördüğümüz üzere, İslâm tarihçileri Endülüs'ün ve İfrence'nin bir kısmının efendimiz Osman zamanında h. 27 yılında fethedildiği ve Müslümanların Târık'ın ordusunun gelişi ve fethin tamamlanmasına kadar orada kaldıkları konusunda ittifak halindedir.

Çevirmenin İlavesi

Söz konusu rivayetlerin yer aldığı başka iki kaynak daha tespit edilmiştir: 1. **İbnü'l-Cevzî** (ö. 597/1201), *el-Muntazam*, thk. Muhammed A. Atâ – Mustafa A. Atâ, Beyrut 1992, c. IV, s. 362: Uzunca bir rivayet zincirinin ardından Taberî'deki es-Serî b. Yahyâ kanalıyla gelen habere yer verilmiştir. 2. **Sıbt İbnü'l-Cevzî** (ö. 654/1256), *Mirâtü'z-Zamân*, thk. Muhammed Berekât v.dğr., Dimaşk 2013, c. V, s. 449: İbnü'l-Cevzî'deki haber, rivayet zinciri hazfedilip sadece Seyf b. Ömer'e atıfla olduğu gibi alıntılanmıştır.

Bu makale, esasında bir arkadaşımın Hamidullah'ın henüz tercüme edilmemiş bazı çalışmalarını bir kitapta toplama teklifine binaen tercüme edilmişti. Bu düşünce gerçekleştiremeyince çeviriyi bir dergide yayımlamaya karar verdik. Fakat daha sonra makalede ele alınan konu ve rivayet üzerinde ciddi birtakım tartışmaların olduğunu fark ettik. Makalenin başında Endülüs'ün fethi ile ilgili olarak kanaatine yer verdiğimiz Mehmet Özdemir'in konu hakkında daha teferruatlı bir değerlendirmesine ulaştık. İlgili değerlendirmeyi konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle burada alıntılanmayı uygun gördük. Alıntıda, makalede geçen bilgilerin tekrarı olan bazı ifadeler çıkarılarak üç nokta ile gösterildi. Özdemir'in konuya ilişkin değerlendirmeleri:¹⁰

İspanya'nın fethinin [...] Hz. Osman zamanında, [...] miladi 647-8 (hicri 27) yılında başladığını, hatta tamamlandığını ifade eden bazı rivayetlerin varlığına işaret etmeden geçmemek gerekir. Dahası, bazı günümüz çalışmalarında, bu rivayetler esas alınarak İspanya'nın fethinin genelde kabul gören 711 (92) senesi yerine, bu tarihten tam altmış dört yıl önce başladığı görüşü vurgulu bir şekilde dile getirilmektedir.¹¹ Bu rivayetlerin

10 *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara: TDV Yayınları, 2012, s. 44-46.

11 Bu görüşler için bkz. Hamidullah, [...] (1978); M. Saghir Hasan al-Ma'sumi, "The Earliest Muslim Invasion of Spain", *Islamic Studies*, III/1 (March 1964) ss. 97-102; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*,

yer aldığı ilk ve en eski kaynak, Taberî (ö. 922)'nin *Tarih*'idir. Daha sonraki tarihçilerden İbnü'l-Esir (ö. 1232), Ebu'l-Fidâ (ö. 1332), İbn İzârî (XIII. yy), İbn Kesîr (ö. 1372); coğrafyacılardan el-Himyerî (ö. 1461) Taberî'deki rivayetleri aynen ya da kısmen aktarmışlardır. Dolayısıyla söz konusu rivayetleri "Taberî rivayetleri" olarak adlandırmak yanlış olmaz. Günümüz araştırmacılarının Taberî rivayetlerini gerçek sayarken yaslandıkları tek dayanak, bunların Taberî ve isimleri zikredilen sonraki tarihçiler tarafından naklediliyor olmalarıdır. [...]

Dođrusu biraz dikkatlice yaklaşıldığında, söz konusu rivayetlerin sorunlu, dolayısıyla da sıhhat açısından son derece zayıf olduklarını fark etmek zor değildir. Her şeyden önce, böyle önemli bir haberin, Taberî'nin *Tarih*'inden evvel yazılmış olup ilk İslam fetihleri hakkındaki haberleri içeren el-Belazurî (ö. 279/892)'nin *Fütûhu'l-Buldân*'ı; Mısır, Mağrib ve Endülüs'ün fethini konu edinen İbn Abdi'l-Hakem (ö. 257/870)'in *Fütûhu İfrikiyye ve'l-Endelus'ü*, çok daha önemlisi Endülüs'ün fethine dair pek çok haberi toplayan üstelik bu ülkenin bir evladı olan ünlü fakih ve tarihçi Abdümelik b. Habib (ö. 238/852)'in *Kitabu't-Tarih*'i gibi eserlerde ima yoluyla bile olsa yer almamış olması, yukarıdaki rivayetlerin sıhhatini şüpheli hale getiren önemli bir veridir. Endülüs gerçekten Hz. Osman zamanında fethedilseydi, bunun o zamanın şartlarında büyük bir yankı meydana getireceği muhakkaktı. Bu durumda hususi olarak fetihleri inceleyen el-Belazurî, İbn Abdi'l-Hakem ve Abdümelik b. Habib gibi meşhur tarihçilerin ya da onların haber kaynaklarının, bir şekilde bundan haberdar olmaları ve rivayetlerine yahut eserlerine yansıtmaları gerekirdi. Diğer yandan Taberî rivayetlerinde, yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Osman zamanında Endülüs'ü fetheden Müslümanların kalıcı bir şekilde buraya yerleştikleri dile getirilmektedir. Buna mukabil Taberî'den önceki ve sonraki istisnasız bütün İslam kaynaklarında Endülüs'ün fethinin miladi 711 (hicri 92) yılında Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın görevlendirdiği Târik b. Ziyâd tarafından başlatıldığı kaydedilmektedir. Bir anlığına bu rivayetlerin hepsini doğru sayıp, biri Hz. Osman zamanında diğeri de 711 senesinde olmak üzere iki ayrı fethin varlığını kabul edelim. Bu durumda ilk fetihden sonra Müslümanların kalıcı olarak Endülüs'e yerleştikleri ifade edildiğine göre m. 711 yılında başlayan ikinci fetih sırasında Târik b. Ziyâd'ın ve Musa b. Nusayr'ın İspanya'da bu insanlara ve onların eserlerine rastlamaları gerekirdi. Tam aksine 711'de başlayan fethi anlatan rivayetlerin hiç birinde Hz. Osman zamanında gerçekleştiği iddia edilen fethin en ufak bir imada bulunulmadığı gibi, Târik ve Musa'nın fetih hareketini yürütürken İspanya'da canlı veya cansız herhangi bir İslâmî ize ve kalıntıya rastladıklarına dair bir bilgi de verilmemektedir.

Hakkında bilgi olmayan bir başka husus ise, Hz. Osman'ın Endülüs'ü fethetmekle görevlendirdiği iddia edilen Abdullah b. Nâfi b. el-Husayn ve Abdullah b. Nâfi b. Abdulkays adlı komutanların kimliğidir. Bu komutanların adları sadece Taberî'nin ilgili rivayetinde geçmekte, fakat başka kaynaklarda tesadüf edilmemektedir.

Taberî rivayetleri konusunda, bunların asıl kaynağının Seyf b. Ömer olduğu bilgisini bilhassa eklemek gerekir. Seyf'in fetihlere dair rivayetlerde pek çok kere başka kaynaklarca teyit edilmeyen bilgiler aktardığı, fetihlerin tarihlendirilmesinde yanlışlıklar yaptığı, rivayetlerin isnadlarında bilinmeyen isimler kullandığı ortaya konmuş bulunmaktadır.¹² Endülüs'ün fethine dair yukarıdaki rivayetleri de bu kapsamda görmek yanlış olmaz.

Bütün bu gerekçelerle Endülüs'ün Hz. Osman zamanında fethedildiğine dair Taberî rivayetlerini doğru kabul etmek, dolayısıyla da İspanya'nın fethinin Hz. Osman zamanında gerçekleştiği görüşünü benimsemek mümkün gözükmemektedir. Aslında benzer bir kanaat, bundan tam dört asır önce *Nefhu 'l-Tib* adlı Endülüs kültür ve medeniyetine dair ansiklopedik eserin müellifi el-Makkari tarafından da dile getirilmiştir. O, Endülüs'ün Hz. Osman zamanında fethedildiğine dair rivayetleri özetledikten sonra şu isabetli değerlendirmeyi yapar: “İbn Beşkuval ve başkaları bunları nakletmiş iseler de, benim nazarımda bunların tarihsel gerçekliği yoktur. Osman ne zaman Endülüs'e ordu göndermiş?! Bu ülkenin fethi ittifakla Velid zamanında gerçekleşmiştir...”¹³

12 F. M. Donner, Sayf b. 'Umar'; *EF*, Brill, Leiden 1997, IX, 102-03. [Seyf b. Ömer için ayrıca bk. Mahmut Kelpetin, *Hulefa-yı Raşidin Dönemi Tarihi: Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2012. ç.n.]

13 el-Makkari, *Nefh*, I, 204-05.